

Wsparcie rówieśnicze w bezdomności: Rezultaty projektu Erasmus+ Accommodating a Travelling Life (ATL) – Towarzysz Podróży

Kauan Juliano Cangussu¹

Daria Smolańska²

Abstrakt

Niniejszy artykuł opiera się na materiale uzyskanym w wyniku realizacji projektu finansowanego w ramach programu Erasmus+, Accommodating a Traveling Life (ATL). Projekt miał na celu przeszkolenie osób, które doświadczyły bezdomności, w taki sposób, aby mogły być zatrudnione jako rówieśnicy wspierający. Projekt był realizowany w okresie 2-letnim (2020-2022) wspólnie przez organizacje z sześciu krajów: Hiszpanii, Grecji, Polski, Włoch, Finlandii i Wielkiej Brytanii. Partnerzy projektu wspólnie opracowali dostosowany do potrzeb model szkolenia, oparty głównie na metodologii wzajemnego wsparcia oraz na wartościach i zasadach sprawiedliwości naprawczej. Obydwa wymienione zagadnienia przeanalizowano w pierwszym rozdziale niniejszego artykułu. W drugim rozdziale omówiono organizację i wyniki szkolenia pilotażowego przeprowadzonego z osobami mającymi bezpośrednie doświadczenie bezdomności oraz profesjonalistami pracującymi z tą grupą, ze szczególnym uwzględnieniem oceny uczestników szkolenia.

I. Wprowadzenie: bezdomność w Unii Europejskiej.

Miliony ludzi na całym świecie nie mają dostępu do odpowiedniego miejsca zamieszkania. Pozbawieni dostępu do tego podstawowego prawa³ ludzie ci znajdują się w trudnej sytuacji

¹ Magister praw człowieka i wielopoziomowego sprawowania władzy publicznej na Uniwersytecie w Padwie (Włochy). Licencjat z prawa na Uniwersytecie Federalnym w Paranie (Brazylia). Niezależny prawnik i asystent projektów w Fundación Intras.

² Magister marketingu i handlu w Centrum Studiów Społecznych (Hiszpania) oraz licencjat z zarządzania publicznego na Uniwersytecie Complutense w Madrycie (Hiszpania). Kierownik projektów w Fundación Intras.

³ Artykuł 11 (1) Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz artykuł 25 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka gwarantują każdemu prawo do odpowiednich warunków mieszkaniowych. Specjalny sprawozdawca Rady Praw Człowieka ONZ ds. prawa do odpowiednich warunków mieszkaniowych działa od 2000 r. w celu zagwarantowania przestrzegania, promowania i wdrażania tego prawa. Wielokrotnie oceniał on politykę państw i formułował stosowne zalecenia. Więcej informacji na temat

ekonomicznej, są bardziej narażeni na problemy zdrowotne⁴ i dotknięci są tym, co Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD, 2020) określa jako **najgorszą formę wykluczenia społecznego**.⁵ Nic dziwnego, że dane zebrane w kilku krajach pokazują, że osoby bezdomne mają znacznie wyższy wskaźnik śmiertelności niż reszta populacji⁶.

Pomimo wysokiego poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego krajów Unii Europejskiej, bezdomność nadal jest tutaj zjawiskiem endemicznym i nie ma przewidywalnego końca. Nie jest łatwo dokładnie zmierzyć i porównać liczbę osób bezdomnych w każdym kraju, ponieważ przyjmuje się wiele różnych metodologii gromadzenia danych i nie wszystkie państwa prowadzą regularne badania (O'Sullivan i in., 2020; Pleace, 2016). Ponadto praktyka i ustawodawstwo w różnych państwach różnią się w sposobie definiowania bezdomności, co utrudnia analizę porównawczą dostępnych danych.

Niemniej jednak istnieją odniesienia na poziomie europejskim mające na celu wypracowanie wspólnego mianownika dla badań i polityk. Europejska Federacja Narodowych Organizacji Pracujących z Bezdomnymi (FEANTSA) zaproponowała w 2004 roku wspólną typologię, która została przyjęta na wielu forach zajmujących się bezdomnością. Zaproponowano definicję inspirowaną praktykami i normami państw europejskich, która porządkuje pojęcie godziwego zamieszkania odnosząc się do trzech elementów: fizycznego (odpowiednie mieszkanie, nad którym osoba sprawuje wyłączne posiadanie), społecznego (gdzie zachowuje prywatność i relacje osobiste) i prawnego (ważny i stały tytuł zajmowania). Bezdomność rozumiana jest jako brak któregokolwiek z tych trzech elementów, a więc nie ogranicza się tylko do sytuacji braku dachu nad głową (osoba mieszkająca w warunkach niemieszkalnych lub w schronieniu zastępczym)⁷. Osoba znajdująca się w sytuacji braku

praw człowieka i bezdomności można znaleźć na stronie: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-housing/homelessness-and-human-rights>

⁴ Badania wskazują, że osoby bezdomne są bardziej narażone na szereg chorób, między innymi: „choroby psychiczne, nadużywanie substancji psychoaktywnych, choroby przenoszone drogą płciową i inne zaburzenia zdrowotne (Cha, 2013), (Hwang, 2000).

⁵ (OECD, 2020)<https://www.oecd.org/social/soc/homelessness-policy-brief-2020.pdf>

⁶ Badanie relacjonowane w języku francuskim wykazało, że istnieje różnica od 30 do 35 lat między średnim wiekiem śmierci bezdomnych i populacji ogólnej (Cha, 2013). Z podobnych badań wynika, że w Polsce istnieje różnica 17,5 lat (Romazko i in., 2017) oraz trzykrotnie wyższe wskaźniki umieralności wśród mężczyzn i sześciokrotnie wyższe wśród kobiet w Dublinie (Ivers i in., 2017).

⁷ Amore, K., Baker, M. and Howden-Chapman, P. (2011) 'The ETHOS Definition and Classification of Homelessness: An Analysis', 5(2)

domu⁸, niepewnych warunków mieszkaniowych⁹ lub nieodpowiednich warunków mieszkaniowych¹⁰ może również zostać uznana za bezdomną¹¹.

W rzeczywistości większość państw UE oficjalnie uznaje niektóre z tych sytuacji za bezdomność. Bywa z tym jednak różnie w zależności od kraju i nie istnieje żadna oficjalna definicja europejska. Próby opisu bezdomności w skali kontynentu muszą określać, na jakiej definicji się opierają, zwłaszcza jeśli wykorzystywane są dane podawane przez kraje członkowskie. Badanie fakultatywne Europejskiego Urzędu Statystycznego (EUROSTAT, 2018), przeprowadzone w dwunastu krajach Unii Europejskiej w 2018 r., wykazało, że co najmniej 4% ich mieszkańców przynajmniej raz w życiu znajdowało się było w sytuacji bezdomności. 3% respondentów musiało tymczasowo mieszkać u kogoś, a 1% zadeklarowało, że spało pod gołym niebem lub w doraźnym zakwaterowaniu. FEANTSA i Fundacja Abbé Pierre oszacowały, że w 2019 roku każdej nocy w Unii Europejskiej¹² co najmniej 700 000 osób spało pod gołym niebem lub w doraźnym zakwaterowaniu, co stanowiło wzrost o 70% w porównaniu z podobnymi szacunkami przeprowadzonymi dziesięć lat wcześniej (Serme -Morin; Coupechoux, 2022).

Podsumowując, pomimo trudności w uzyskaniu zaktualizowanych danych i zastosowaniu porównywalnych metod, są realne dowody na to, że wykluczenie mieszkaniowe jest poważnym problemem społecznym we wszystkich państwach członkowskich. W obliczu tego faktu władze europejskie i przedstawiciele krajów członkowskich uruchomiły w 2021 roku Europejską Platformę Zwalczania Bezdomności, proklamując wspólny cel wyeliminowania bezdomności w całej Unii Europejskiej¹³. Platforma, obejmując różne inicjatywy, ma na celu inspirowanie wzajemnego uczenia się w grupie praktyków i decydentów politycznych,

⁸ Pobyt w miejscu tymczasowego schronienia (instytucja lub schronisko), bez wyraźnego adresu, pod który można się następnie udać.

⁹ Pobyt w miejscu o znacznej niestabilności z powodu ryzyka eksmisji, niepewnego najmu lub przemocy domowej. Obejmuje również tymczasowy pobyt w domu przyjaciela lub krewnego.

¹⁰ Zamieszkiwanie w miejscu nieopowiadającym lokalnym standardom, w miejscu przeludnionym, w przyczepach kempingowych na nielegalnych kempingach.

¹¹ Niektóre kraje europejskie kategoryzują takie osoby jako bezdomne, podczas gdy inne definiują je jako „zagrożone” bezdomnością. Komisja Europejska. Dyrekcja Generalna ds. Zatrudnienia, Spraw Społecznych i Włączenia Społecznego. oraz Europejska Sieć Polityki Społecznej (ESPN). (2019) Zwalczanie bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego w Europie: studium polityk krajowych. LU: Urząd Publikacji. Dostępne pod adresem: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/624509> (dostęp: 7 listopada 2022 r.).

¹² Szacunek na podstawie jednoczesnego zliczania osób śpiących na ulicach i w schroniskach w określone noce w różnych miastach Europy.

¹³ Więcej informacji na temat Europejskiej Platformy Zwalczania Bezdomności można znaleźć pod adresem:

dążenie do stosownego wykorzystania europejskich możliwości finansowania, rozbudowy bazy dowodowej oraz rozpowszechnianie i promowanie dobrych praktyk.

W tym samym duchu niniejszy artykuł ma na celu analizę postępów i częściowych wyników projektu Erasmus+, którego celem jest kreowanie nowych praktyk integracyjnych w tym sektorze. W projekcie Accommodating a Traveling Life (ATL), realizowanym od września 2020 do listopada 2022, uczestniczyło pięć organizacji europejskich. Wspólnie opracowały one kurs szkoleniowy przygotowujący osoby z doświadczeniem bezdomności do roli rówieśników wspierających, a także profesjonalistów sektora do szkolenia tychże i asymilacji w swoich organizacjach.

II. Accommodating a Travelling Life (ATL – Towarzysz podróży): teoretyczne ramy projektu.

Accommodating a Traveling Life (ATL - Towarzysz podróży) to projekt finansowany przez program Unii Europejskiej Erasmus+¹⁴. Koordynowany przez Fundación INTRAS (Hiszpania), projekt powstał we współpracy z pięcioma innymi organizacjami partnerskimi: Fundacją Deaconess (Finlandia), Towarzystwem Psychiatrii Społecznej P. Sakellaropoulos (Grecja), Caritas Warszawa (Polska), SMES-Italia (Włochy) oraz Restorative Justice for All International Institute (Wielka Brytania). Wszystkie organizacje pracują bezpośrednio z osobami bezdomnymi, z wyjątkiem partnera brytyjskiego, którego celem jest promowanie praktyk i wartości sprawiedliwości naprawczej.

Głównym celem projektu było opracowanie i pilotażowe zastosowanie programu szkoleniowego umożliwiającego osobom z doświadczeniem bezdomności znajdującym się na odpowiednim etapie reintegracji pełnienie funkcji rówieśników wspierających. Absolwenci kursu otrzymują tytuł Journey Certified Supporter (JCS – Kwalifikowanego Towarzysza Podróży), poświadczający, że zostali przeszkoleni do pełnienia roli rówieśników wspierających w organizacjach świadczących usługi pomocowe osobom bezdomnym.

¹⁴ Erasmus+ to program Unii Europejskiej wspierający edukację, młodzież, szkolenia i sport. Obecny program obejmuje lata 2021-2027 i jednym z jego głównych celów jest promowanie włączenia społecznego w Europie. Projekt ATL jest finansowany jako program Key Two Action, ukierunkowany na promowanie rozwoju innowacyjnych praktyk przy współpracy między organizacjami. (Źródło: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>). Badanie bazy danych programu Erasmus+ (źródło: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/projects>) wskazuje, że wciąż istnieje bardzo niewiele projektów dotyczących bezdomności.

Jednocześnie program skierowany do profesjonalistów pracujących w tych organizacjach przygotował ich do roli trenerów przyszłych rówieśników wspierających oraz do zatrudniania i współpracy z rówieśnikami w ramach danej organizacji. Projekt ma więc trzy grupy docelowe: osoby bezdomne lub dawniej bezdomne, które przechodzą szkolenie na JCS, pracowników służb pomocowych jako ich trenerów i mentorów oraz osoby bezdomne, które będą skorzystać ze wsparcia rówieśniczego.

Planowaniem i realizacją projektu zajmował się multidyscyplinarny zespół profesjonalistów, który regularnie spotykał się przez dwa lata trwania projektu i wspólnie pracował nad modelem szkolenia. Konkretnymi wynikami projektu są dwa podręczniki, jeden do szkolenia JCS, drugi przygotowujący trenerów, program treningowy oraz poważna gra jako wsparcie edukacyjne dla uczestników szkolenia. W pierwszej połowie 2022 roku pięć organizacji partnerskich przeprowadziło dwa szkolenia pilotażowe, dla trenerów i rówieśników wspierających oraz zebrało opinie na temat przebiegu kursów.

W tej części tekstu przeanalizujemy ramy teoretyczne, które zadecydowały o strukturze i treści szkolenia. W części kolejnej opisujemy strukturę i zawartość podręcznika dla rówieśników oraz komentujemy wyniki szkolenia pilotażowego, w szczególności ocenę rówieśników.

Teoretyczny rdzeń szkolenia koncentruje się na dwóch koncepcjach: wsparciu rówieśniczym i sprawiedliwości naprawczej. Pierwsza rozwinęła się najpierw w obszarze zdrowia psychicznego przypisując klientom wiodącą rolę jako aktywnych graczy w procesie własnego zdrowienia i procesie zdrowienia rówieśników. Druga natomiast uzupełnia konwencjonalny wymiar sprawiedliwości oparty na karze dla sprawcy o alternatywne praktyki rozwiązywania konfliktów.

Wybór tych koncepcji nie jest przypadkowy. Fundacion Intrax, partner wiodący, zatrudnia pracowników wsparcia rówieśniczego w usługach zdrowia psychicznego. Organizacja była zaangażowana w europejski projekt Peer2Peer¹⁵, w ramach którego powstał kurs zawodowy mający na celu szkolenie pracowników wsparcia rówieśniczego w usługach zdrowia

¹⁵ Projekt był finansowany z nieistniejącego już programu Leonardo da Vinci, podprogramu Lifelong Learning 2007–2013. Po 2014 r. inicjatywy objęte wcześniej tymi programami zostały włączone do Programu Erasmus+ 2014-2020. Obecnie obowiązuje Program Erasmus+ 2021-2027.

psychicznego¹⁶. Podobnie Fundacja Deaconess wyróżnia się faktem zatrudniania „ekspertów przez doświadczenie”, co nadal jest rzadkością w służbach pomocy osobom bezdomnym w Europie. Z drugiej strony Restorative Justice for All International Institute, jak sama nazwa wskazuje, ma na celu promocję sprawiedliwości naprawczej.

Oba podejścia, mimo iż rzadko stosowane w usługach na rzecz osób bezdomnych, mają duży potencjał praktyczny. Wsparcie rówieśnicze i sprawiedliwość naprawcza obejmują głównie praktyki wykorzystujące potencjał wzajemnego wsparcia i lepszego zarządzania konfliktami. Są praktyczną wiedzą przydatną w różnych sytuacjach. Dlatego najpierw dobrze będzie dokonać przeglądu znaczeń obu terminów, odwołać się do ich historii oraz literatury identyfikującej ich główne zasady, wartości i praktyki.

Metodologia wzajemnego wsparcia jest z powodzeniem stosowana w placówkach zdrowia psychicznego od kilku dziesięcioleci. Zatrudnianie pracowników rówieśniczych było następstwem pojawienia się w latach 70. nowego paradygmatu interwencji w ramach systemu ochrony zdrowia psychicznego, często określanego jako ruch deinstytucjonalizacyjny. Deinstytucjonalizacja kładła nacisk na integrację społeczną osób z niepełnosprawnością intelektualną w ich rodzinach i społecznościach, przeciwstawiając się izolowaniu tych osób w instytucjach. Poprzez reintegrację dokonana się demistyfikacja wielu uprzedzeń dotyczących osób dotkniętych problemami psychicznymi (Campos i in., 2016). Doceniona też została rola, jaką osoby te mogą odegrać jako aktywne podmioty procesu zdrowienia własnego i rówieśników.

Wartość wzajemnego wsparcia zyskała szersze uznanie w ostatnich dziesięcioleciach w ramach trendu docenienia zaangażowania klientów w obszarze zakresie zdrowia psychicznego w planowanie i świadczenie tych usług. Symbolicznie, dokument Światowej Organizacji Zdrowia (1989), opracowany w ramach „Inicjatywy Programu Zdrowia Psychicznego na rzecz Wspierania Osób Niepełnosprawnych z powodu Chorób Psychiczych”, promował aktywne zaangażowanie klientów¹⁷ w świadczenie usług. Wsparcie

¹⁶ Produkty intelektualne projektu są dostępne pod adresem: <http://p2p.intras.es/>

¹⁷ Jak wskazuje dokument, „konsument” i „klient” to terminy preferowane przez literaturę i instytucje zajmujące się zdrowiem psychicznym w kontekście angielskojęzycznym, gdzie podkreślają podmiotowość szukających pomocy osób niepełnosprawnych intelektualnie. W innych językach te terminy można pominąć ze względu na mniej pozytywne konotacje (Światowa Organizacja Zdrowia, 1989).

rówieśnicze jest wyjątkową formą takiego zaangażowania, wyróżniającą się dobrymi rezultatami.

Wsparcie rówieśnicze – pojęcie otwarte, które może odnosić się do każdej formy współdziałania między osobami w podobnych sytuacjach – rozwijane jest w literaturze na różne sposoby. Gartner i Reisman (1982) zdefiniowali je jako wsparcie emocjonalne udzielane sobie nawzajem przez osoby z podobnymi problemami psychicznymi, mające na celu doprowadzenie do określonej zmiany społecznej lub indywidualnej. Mead, Hilton i Curtis (2001) przedstawili bardziej treściwą definicję, wskazując, że jest to system wzajemnego wsparcia, który cechuje przestrzeganie pewnych zasad, np. wzajemnego szacunku, współodpowiedzialności i obopólnego porozumienia. Ta ostatnia definicja ma wyraźną konotację normatywną i jakościową, zarazem analityczną jak promującą zasady i wartości etyczne wykute w ogniu praktyki.

Te podstawowe zasady decydują o tym, że wsparcie rówieśnicze – nawet jeśli oferowane jest w formalnym kontekście – polega na wspieraniu wzajemnym, a nie tylko jednostronnej pomocy. W ten sposób wzmocniona zostaje autonomia klienta, a wsparcie rówieśnicze nie sprowadza się do kolejnej porady lecz staje się procesem, w którym wymiana doświadczeń wzmacnia uczestników, pomaga im uwierzyć w siebie, wziąć za siebie odpowiedzialność i znaleźć drogę do odbudowy swojego życia. (Mead i in., 2001). Aby tak się stało, relacja rówieśnicza musi dążyć do oparcia się na wzajemnym zrozumieniu, szacunku i dzieleniu się.

Nic nie stoi na przeszkodzie, aby metodologię wsparcia rówieśniczego stosować w kontekście bezdomności. Takie wsparcie w tej grupie praktykowane jest już często w sposób nieformalny¹⁸. Istnieje już kilka udanych przykładów jego wykorzystania w organizacjach takich jak Fundacja Deaconess. Podczas planowania Projektu ATL wcześniejsze badania prowadzone przez partnerów wykazały brak dostępnego szkolenia *open source* dla osób wspierających, co uzasadniało podjęcie wspólnego wysiłku na rzecz stworzenia takiego szkolenia, dostosowanego specjalnie do kontekstu bezdomności. W trakcie realizacji projektu zauważono również, że wiele osób bezdomnych boryka się z problemami zdrowia

¹⁸ Warto zauważyć, że w kilku krajach istnieją grupy osób bezdomnych, które w gruncie rzeczy funkcjonują jako sieci wzajemnego wsparcia między rówieśnikami, skupiające się nie tylko na indywidualnym powrocie do zdrowia, ale także na wspólnej walce o właściwą politykę w zakresie mieszkalnictwa.

psychicznego i może skorzystać z wiedzy płynącej ze wsparcia rówieśniczego w obszarze zdrowia psychicznego.

Sprawiedliwość naprawczą, rozwiniętą przede wszystkim jako praktykę, cechują te same wartości i zasady co wsparcie rówieśnicze. Termin ten¹⁹ rozpowszechnił się w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat w powiązaniu z rozwiązywaniem konfliktów (o kryminalnym lub nie charakterze) w sposób odbiegający od podejścia właściwego sprawiedliwości karzącej. Prestiż, jaki zdobyło sobie takie podejście, doprowadził do jego aktywnej promocji poprzez rezolucje Rady Gospodarczej i Społecznej Organizacji Narodów Zjednoczonych (ECOSOC), w szczególności Rezolucję 2002/12. Teksty te przedstawiają podstawowe terminy i zasady związane ze sprawiedliwością naprawczą i zalecają jej stosowanie we wszystkich państwach członkowskich Organizacji Narodów Zjednoczonych²⁰.

Chociaż w ciągu ostatnich kilku lat programy sprawiedliwości naprawczej pojawiły się w kilku systemach wymiaru sprawiedliwości w kontekście spraw karnych, ich zastosowanie nie ogranicza się do tego typu konfliktów. Howard Zehr (1992), kluczowa postać studiów nad sprawiedliwością naprawczą, z naciskiem przywołuje inne możliwe konteksty. Sprawiedliwość naprawcza to metoda podejścia do konfliktu, która koncentruje się na naprawianiu szkód i zapobieganiu dalszym szkodom i może być zastosowana do konfliktu każdego rodzaju. Jej podstawową zasadą jest udzielanie głosu i władzy wszystkim stronom konfliktu, zajęcie się zarówno ofiarami, jak sprawcami. Wysłuchuje się potrzeb i obaw ofiar, a sprawców zachęca do wzięcia odpowiedzialności za swoje czyny i refleksji nad tym, co ich do nich doprowadziło (Zehr, 2002). Naprawianie zerwanych relacji społecznych między jednostkami i społecznościami jest jednym z celów sprawiedliwości naprawczej – odejście od rozumienia kary za jedynej metody wymiaru sprawiedliwości (Zehr, 1990).

Naprawienie wyrządzonej krzywdy ma zatem dla sprawiedliwości naprawczej kluczowe znaczenie. Podmioty zaangażowane w konflikt (ofiara, agresor i społeczność) stają się podmiotami uleczającego procesu. Można stosować tu kilka różnych technik, takich np. jak

¹⁹ Termin ten został po raz pierwszy użyty przez Alberta Eglasha w prezentacji na Pierwszym Międzynarodowym Sympozjum na temat Restytucji w 1975 roku i został rozpropagowany na konferencjach i w książkach Howarda Zehra w następnych dziesięcioleciach. Nie są oni jednak wynalazcami praktyk i zasad tego, co dziś rozumiane jest jako sprawiedliwość naprawcza, gdyż były one obecne w strategiach rozwiązywania konfliktów przez różne społeczeństwa począwszy od starożytności.

²⁰ W tym samym roku decyzją Rady Unii Europejskiej utworzono „Europejską Sieć Krajowych Punktów Kontaktowych ds. Sprawiedliwości Naprawczej” w celu jej rozpowszechnienia w całej UE. Stosowny tekst jest dostępny pod adresem: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52002IG1008%2801%29.

mediacja, ale istotą sprawiedliwości naprawczej są następujące zasady: zniesienie dominacji w relacji stron, ich upodmiotowienie jako bohaterów procesu, traktowanie izonomiczne, aktywne słuchanie każdej ze stron, zakaz stosowania pomniejszających lub poniżających sankcji oraz dobrowolność.

Bezdomność jest często przesiąknięta konfliktami. Mogą być one przyczyną lub konsekwencją sytuacji bezdomności. Często osoby bezdomne obciążone są wielowymiarowymi problemami, które czynią je jeszcze bardziej podatnymi na udział w konfliktach, stawanie się ofiarami i sprawcami. Sprawiedliwość naprawcza obiecuje ścieżki zdrowienia i zapobiegania dalszym szkodom, integracji osób bezdomnych z otaczającymi ich społecznościami, przywracania (lub uspokajania) relacji rodzinnych i przyjacielskich oraz wchodzenia w zdrowe relacje.

III. Praca nad materiałami szkoleniowymi i pilotaż szkolenia

Planowanie szkolenia rozpoczęło się od zebrania danych lokalnych. Zorganizowane zostały grupy fokusowe gromadzące osoby bezdomne i profesjonalistów z danej organizacji²¹, a skoncentrowane na czterech makro-obszarach działania: socjalnym, zdrowotnym, mieszkaniowym i reintegracyjnym. Uczestnicy grup zostali poproszeni o zaproponowanie zmian w usługach dla osób bezdomnych oraz opisy rzeczywistych sytuacji do wykorzystania w szkoleniu. Wśród podnoszonych kwestii znalazły się skargi na brak współpracy między służbami socjalnymi, zaniedbywanie i niezrozumienie potrzeb osób bezdomnych przez personel pomocowy oraz złe warunki pracy (duża rotacja personelu, brak szkoleń, duże obciążenie pracą itp.)²².

Organizacje partnerskie włączyły te spostrzeżenia do prac nad programem szkoleniowym wychodząc z założenia, że potencjalni rówieśnicy wspierający mogą zapoczątkować pozytywne zmiany w usługach. Program szkoleniowy, curriculum trenera i podręcznik rówieśnika zostały wspólnie napisane przez grupę profesjonalistów z sześciu organizacji

²¹ Deaconess Foundation konsultowała się także ze swoimi ekspertami przez doświadczenie, osobami, które doświadczyły bezdomności i działają jako rówieśnicy wspierający.

²² Co do wyników pracy grup fokusowych zob.: Biuletyn Projektu ATL, nr. 1. https://www.atl-project.eu/wp-content/uploads/2021/03/VF_ATL-Newsletter1_-EN.pdf.

partnerskich w latach 2020–2021. Struktura i treść szkolenia jest przedstawiona poniżej. Szkolenie składa się z dwunastu części, z których każda dotyczy określonego tematu:

Rozdział 1	➤ PODSTAWY WSPARCIA RÓWIEŚNICZEGO
Rozdział 2	➤ GŁĘBSZE ROZEZNANIE ROLI RÓWIEŚNIKA WSPIERAJĄCEGO
Rozdział 3	➤ WSPARCIE RÓWIEŚNICZE A BEZDOMNOŚĆ
Rozdział 4	➤ ZDROWIE PSYCHICZNE I PROCES ZDROWIENIA
Rozdział 5	➤ TRAUMA A BEZDOMNOŚĆ
Rozdział 6	➤ WYKORZYSTYWANIE WŁASNEGO DOŚWIADCZENIA ŻYCIOWEGO DO POMAGANIA INNYM
Rozdział 7	➤ UPODMIOTAWIAJĄCA RELACJA RÓWIEŚNICZA
Rozdział 8	➤ TWORZENIE, UTRZYMYWANIE I NAPRAWIANIE WIĘZI SPOŁECZNYCH
Rozdział 9	➤ KOMUNIKACJA
Rozdział 10	➤ WSPÓŁPRACA Z PRACOWNIKAMI PROFESJONALNYMI
Rozdział 11	➤ TROSKA O SIEBIE NA STANOWISKU PRACY
Rozdział 12	➤ SIEĆ WSPARCIA RÓWIEŚNICZEGO

Treść szkolenia jest interdyscyplinarna i ukierunkowana praktycznie. Decyduje o tym jego struktura: ponad połowa każdej jednostki to zajęcia praktyczne. W ostatniej części przedstawione są historie dwunastu osób bezdomnych znajdujących się na różnych etapach zdrowienia. Szkolący się mają się zastanowić, jakiego wsparcia rówieśniczego mogliby udzielić w danym przypadku.

Rozdział pierwszy wprowadza podstawowe pojęcia szkolenia, w szczególności cele i kluczowe wartości wsparcia rówieśniczego. Drugi omawia rolę osoby wspierającej, modelowanie tej roli oraz kwestie poufności. Rozdział trzeci przedstawia role, które rówieśnicy wspierający

mogą pełnić wobec osób bezdomnych, np. jako pracownicy, wolontariusze lub obrońcy praw. Ponadto przedstawia typologię ETHOS ilustrującą zróżnicowane sytuacje i doświadczenia osób bezdomnych. Kolejne rozdziały koncentrują się na problemach zdrowia psychicznego i ich związkach z bezdomnością. Rozdział czwarty zawiera przegląd najczęstszych problemów psychicznych, poszerzając – z odwołaniem się do świadectw - świadomość szkolących się na temat głównych schorzeń i objawów. Przedstawia aktualną dyskusję na temat tego, co oznacza w tych sytuacjach zdrowienie i w jaki sposób wzajemne wsparcie rówieśnicze może być jego częścią. Rozdział piąty podejmuje tematykę traumy i przemocy.

W kolejnych rozdziałach podręcznik odnosi się do codziennej praktyki wzajemnego wsparcia. Rozdział siódmy dotyczy „relacji rówieśniczej”, podkreślając znaczenie wyznaczania granic, wzajemności i wzmacniania pozycji partnera. Rozdział ósmy przedstawia narzędzia zarządzania konfliktami społecznymi dotyczącymi osoby bezdomne. Powołuje się w tym na zasady sprawiedliwości naprawczej, pokazując, w jaki sposób można techniki mediacyjne zastosować do rzeczywistych konfliktów związanych z bezdomnością. W kolejnym rozdziale omówiono skuteczne techniki komunikacji, takie jak aktywne słuchanie oraz postawy asertywne i nieosądzające.

Rozdział następny koncentruje się na higienie funkcjonowania osoby wspierającej w środowisku zawodowym: relacjach ze współpracownikami oraz praktyce dbania o siebie i własny dobrostan. Rozdział ostatni pojęcie sieci rówieśniczej wskazując na ich powszechną obecność we współczesnym społeczeństwie oraz ich potencjał w zakresie wymiany opinii, walce o zbiorowe prawa oraz rzecznictwa politycznego.

Szkolenie zostało pilotażowo przeprowadzone w pierwszym półroczu 2022 roku przez pięć partnerskich organizacji świadczących usługi dla osób bezdomnych. Każda z nich organizowała szkolenia dla dwóch grup docelowych: jedno dla profesjonalistów pracujących z osobami bezdomnymi, aby umożliwić im szkolenie przyszłych rówieśników i włączanie ich w strukturę organizacji; drugie dla osób, które doświadczyły bezdomności, aby mogły podjąć rolę rówieśników wspierających.

Szkolenia dla profesjonalistów odbywały się między styczniem a majem 2022 roku. Każda organizacja dowolnie dostosowywała przebieg do swoich warunków i potrzeb swoich słuchaczy. W związku z tym liczba i format spotkań wahały się od trzech do ośmiu, a w sumie odbyło się dwadzieścia siedem sesji, średnio 5,4 sesji na partnera. Część szkoleń została zorganizowana w trybie mieszanym, z sesjami online, ze względu na obostrzenia covid-19. Spośród 73 profesjonalistów, którzy ukończyli szkolenie, 25 uczestniczyło w większości sesji online²³.

Na zakończenie profesjonaliści wypełniali kwestionariusz z pytaniami otwartymi i zamkniętymi. Pytania otwarte miały na celu ocenę kursu jako całości i przydatności każdej jednostki. Druga część kwestionariusza, w której należało ocenić każdą jednostkę w skali od 1 do 5, miała na celu uchwycenie pewnych wskaźników w celu porównania wyników pilotażu we wszystkich organizacjach i uzyskania dokładnej globalnej oceny szkolenia. Podjęły się tego cztery z pięciu organizacji, a końcowa średnia ocen wyniosła 4,26 (minimalna średnia to 3,87, a maksymalna 4,55).

Szkolenie spotkało się z ogólnie pozytywnym przyjęciem profesjonalistów i dużym entuzjazmem dla włączania pracowników wsparcia rówieśniczego w struktury organizacji. Słuchacze przyznali, że inicjatywy mające na celu zaangażowanie ekspertów przez doświadczenie do pracy miały charakter nieformalny i odbywały się w trybie ad hoc. Niewielka była wiedza na temat formalnego włączania wsparcia rówieśniczego do struktur organizacji.

Jeśli chodzi o sam kurs ogólnie wyrażano przekonanie, że powinien on mieć jeszcze bardziej praktyczny charakter. Co do czasu trwania, istniała równowaga między przeciwstawnymi opiniami: jedni uważali, że jest zbyt mało czasu na zagłębianie się w istotne kwestie, inni zaś uważali, że trudno jest dostosować tak wiele sesji do rutyny pracy. Pojawiły się sugestie, że wdrażanie treści szkolenia w toku codziennej pracy mogłoby być bardziej efektywne, dając więcej czasu na naukę i refleksję nad treścią.

²³ Większość sesji szkoleniowych Towarzystwa Psychiatrii Społecznej P. Sakellaropoulou i SMES odbywała się online.

szkolenia uważam za właściwy												
5. Podoba mi się zastosowana metodologia												
6. Trener był kompetentny, potrafił rozstrzygać wątpliwości i radzić sobie z wyzwaniami												
7. Czas szkolenia przeznaczony na każdą sekcję jest odpowiedni												
8. Przestrzeń, w której odbywało się szkolenie była przyjazna/wygodna												
9. Szkolenie było dobrze zorganizowane												
10. Dostępne było wszystko, czego wymagało przejście szkolenia												

Cztery z pięciu organizacji pilotażowych przeprowadziły większość sesji, a końcowa średnia ocen wyniosła 4,65 (średnie z sesji wahały się od 4,46 do 4,88), co wskazuje na pozytywne opinie na temat szkolenia. Jednak w stosunku do wielu sesji trenerzy nie byli w stanie wypełnić tabeli, ponieważ uczestnicy zgłaszali trudności ze zrozumieniem kryterium i oceną liczbową, co powodowałoby, że zebrane informacje byłyby niewiarygodne.

Druga część kwestionariusza zawierała pięć pytań otwartych, w których pytano, czy uczestnicy mogą swobodnie wyrażać swoje opinie podczas szkoleń, co podobało im się w

szkoleniu najbardziej, a co najmniej, co sądzą o materiałach szkoleniowych i czy mają jakieś sugestie dotyczące ulepszeń. Ta forma oceny okazała się skuteczniejsza w zbieraniu danych na temat postrzegania przez uczestników szkolenia, poszczególnych jego jednostek i potencjalnych braków. Ponadto każda jednostka szkoleniowa zawierała na końcu tabelę samooceny, pobudzającą uczestników do refleksji przez cały czas trwania szkolenia.

Odpowiedzi uczestników wskazują, że chętnie podejmowali zadania polegające na dzieleniu się osobistymi historiami i zastanawianiu się nad możliwymi działaniami osoby wspierającej. W rezultacie przeprowadzenie zajęć zajęło więcej czasu niż pierwotnie planowali trenerzy. We wszystkich organizacjach zgłaszano zapotrzebowanie na więcej czasu i dalsze szkolenia, sygnalizując tym samym zainteresowanie tematem i proponowaną działalnością. Wielu uczestników prosiło ewentualne szkolenia w miejscu pracy.

Jednostki szkoleniowe dotyczące zdrowia psychicznego angażowały uczestników i spotkały się z bardzo pozytywnym odzewem. Podobnie dobrze oceniono ćwiczenia polegające na odgrywaniu ról i praktycznym zastosowaniu nauczanych treści, zwłaszcza w przypadku sytuacji, z jakimi rówieśnik wspierający może się spotkać podczas realnych interakcji. Jak wspomniano powyżej, uczestnicy prosili o czas na pogłębioną dyskusję w niektórych kwestiach. Ogólnie rzecz biorąc, ton komentarzy był bardzo pozytywny, a głównym stwierdzonym niedociągnięciem był brak czasu.

Podsumowanie

Kurs z powodzeniem angażował słuchaczy, na co wskazuje wysoka frekwencja na zajęciach. Konieczność dzielenia się osobistymi historiami i uczuciami, nie wpłynęła negatywnie na uczestnictwo. Zaangażowanie słuchaczy w konsekwencji utrudniało trenerom zarządzanie czasem zaprogramowanym wcześniej dla każdej jednostki. Również główny cel szkolenia, jakim było przygotowanie do roli osoby wspierającej, był pozytywnie odbierany przez wszystkich uczestników.

Format i materiały szkoleniowe są celowo modyfikowalne i tak też były postrzegane. Jednostki szkoleniowe i zajęcia można dostosować do różnych sytuacji i grup. To nie tylko

rodzaj szkolenia zawodowego, ale także narzędzie wzmacniania osób, które doświadczyły bezdomności, poprzez zupełnie inne spojrzenie na ich przeszłą trajektorię i uświadomienie im, że ich doświadczenie jest cennym atutem w pomaganiu innym. Wynikiem tego upodmiotowienia jest zintensyfikowanie ich integracji zawodowej i społecznej oraz udziału w organizacjach, grupach rzeczniczych i sieciach.

Chociaż odsetek osób przedwcześnie opuszczających szkolenie był bardzo niski, wskaźnik zaangażowania byłby prawdopodobnie wyższy, gdyby zostało ono połączone z programem płatnych staży – lub podobnym – w ramach usług dla osób bezdomnych. Byłoby bardziej atrakcyjne dla osób, których nie stać na poświęcanie czasu na nieodpłatne zadania, stworzyłoby większe możliwości praktykowania i profesjonalnego wykorzystania nabytych umiejętności. Dla organizacji byłaby to szansa na pozyskanie pracowników wsparcia rówieśniczego oraz pokonanie trudności w procesie selekcji personelu.

Potrzebę dysponowania większą ilością czasu i pogłębienia dyskusji uczestnicy mogą częściowo zaspokoić poprzez zaangażowanie w sieci wsparcia rówieśniczego, o czym jest mowa w ostatniej części kursu. Budowanie pomostów między istniejącymi organizacjami i ruchami grupującymi osoby bezdomne mogłoby potencjalnie rozpowszechnić metodologię wzajemnego wsparcia, jednocześnie stwarzając członkom możliwość głębszego zaangażowania się w temat.

Wreszcie, projekt przyczynia się do wciąż niedostatecznej eksploracji potencjału programu Erasmus+ w zakresie projektów ukierunkowanych na potrzeby osób bezdomnych. Jest tu dużo miejsca na projekty podejmujące te kwestie z ogólnoeuropejskiej perspektywy. Wielonarodowy charakter takich projektów przyczynia się do pielęgnowania i rozpowszechniania dobrych praktyk na całym kontynencie, a trzeba podkreślić, że obecny program Erasmus+ upatruje we włączeniu społecznym swój obszar priorytetowy.

Bibliografia

Amore, K., Baker, M. i Howden-Chapman, P. (2011) **'The ETHOS Definition and Classification of Homelessness: An Analysis'**, European Journal of Homelessness, 5(2), ss. 19-37.

Campos, F. i in. (2016) '**Practical guidelines for peer support programmes for mental health problems**', Revista de Psiquiatría y Salud Mental (English Edition), 9(2), ss. 97–110. Dostępne na: <https://doi.org/10.1016/j.rpsmen.2016.04.001>. (Wchodzono: 7 Listopada 2022).

Cha, O. (2013). "**La santé des sans-abri**". Bulletin de L'Académie Nationale de Médecine, Vol. 197/2,

European Commission. Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion. and European Social Policy Network (ESPN). (2019) **Fighting homelessness and housing exclusion in Europe: a study of national policies**. LU: Publications Office. Dostępne na: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/624509> (Wchodzono: 7 Listopada 2022).

European Commission Eurostat (2018) '**Ad-hoc Module on Material deprivation, well-being and housing difficulties**'. Dostępne na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/ad-hoc-modules>

Fuller-Thompson, E. J. Hulchanski and S. Hwang (2000). **The housing/health relationship: what do we know? Reviews on environmental health**. T. 15/1-2, ss. 109-33.

Gartner, A J, and F Riessman. "**Self-help and mental health.**" Hospital & community psychiatry t. 33,8 (1982): 631-5. doi:10.1176/ps.33.8.631

Mead S, Hilton D, Curtis L. **Peer support: a theoretical perspective**. Psychiatr Rehabil J. 2001;25(2):134–41.

Mead S. **Defining peer support. Intentional peer support: an alternative approach**. 2003. Dostępne na: <https://www.intentionalpeer support.org/?v=b8a74b2fbcbb> (Wchodzono: 7 Listopada 2022).

Nestor, P. Galletly C. **The employment of consumers in mental health services: politically correct tokenism or genuinely useful?**. Australias Psychiatry, 16 (2008), ss. 344-347.

Hulchanski, E. J., Hwang, S. (2000). **The housing/health relationship: what do we know? Reviews on environmental health. T. 15/1-2, ss. 109-33.**

O'Sullivan, E., Pleace, N., Busch-Geertsema, V. i M. Filipovič Hrast (2020) **Distorting Tendencies in Understanding Homelessness in Europe**, European Journal of Homelessness 14(3) ss.121-147

OECD (2020), **'Better data and policies to fight homelessness in the OECD'**, Policy Brief on Affordable Housing, OECD, Paris, Dostępne na: <http://oe.cd/homelessness-2020>. (Wchodzono: 7 Listopada 2022).

Pleace, N. (2016) **Excluded by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics**, w: P. Mayock and J. Bretherton (red.) *Women's Homelessness in Europe*, ss.105-125. (London: Palgrave Macmillan).

Romaszko, J. i in. (2017). **"Mortality among the homeless: causes and meteorological relationships"**. PloS one, t. 12/12, s. e0189938

Serme-Morin, C. and Coupechoux, S. (red.) (2022) **Seventh Overview of Housing Exclusion in Europe 2022**. FEANTSA, Abbé Pierre Foundation.

<https://www.feantsa.org/en/report/2022/06/30/?bcParent=27>

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1550&langId=en&preview=cHJldkVtcGxQb3J0YWwhMjAxMjAyMTVwcmV2aWV3>

Serme-Morin, Chloé; Sarah Coupechoux, eds. **Seventh Overview of Housing Exclusion in Europe 2022**. FEANTSA, Abbé Pierre Foundation, 2022.

World Health Organization. Division of Mental Health & WHO Initiative of Support to People Disabled by Mental Illness. (1989). **Consumer involvement in mental health and rehabilitation services**. World Health Organization.
<https://apps.who.int/iris/handle/10665/62368>

Zehr, Howard. **Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice**. Scottsdale, PA: Herald Press, 1990

Zehr, Howard. **The Little Book of Restorative Justice**. Intercourse, PA: Good Books, 2002